

Заіка Зоя
(Брэст, БрДУ імя А.С. Пушкіна)

ПЕРШАСНЫЯ АНТРАПОНІМЫ ПАГАРЫННЯ

Антрапанімікон Пагарыння фарміраваўся на працягу некалькіх стагоддзяў. Беларускае Пагарынне з'яўляецца паўднёвай гісторыка-этнаграфічнай часткай Заходняга Палесся на мяжы з Украінай. Гаворкі гэтай зоны вылучаюцца спецыфічнымі фанетыка-марфалагічнымі рысамі і лексіка-семантычнымі адметнасцямі, і таму вывучэнне анамастычнай лексікі гэтага рэгіёна можа быць каштоўным не толькі для апісання эвалюцыі беларускай словаўтваральнай сістэмы, але і для высвятлення пытанняў, звязаных з гістарычнымі і сацыяльнымі працэсамі, моўнымі і культурнымі асаблівасцямі, міграцыяй насельніцтва, кантактамі паміж народамі сумежных тэрыторый [1].

Зыходнай базай пры ўтварэнні прозвішчаў жыхароў Пагарыння ў пераважнай большасці выступалі мянушкі і нецаркоўныя імёны апелятыўнага паходжання, прозвішчаўтваральную функцыю выконвалі і розныя формы мужчынскіх кананічных імёнаў праваслаўнага і каталіцкага календара.

Асобую цікавасць для моваведаў, дыялектолагаў, сацыёлагаў, этнографістаў і інш. уяўляюць першасныя антрапонімы, утвораныя семантычным шляхам праз пераасэнсаванне былых назваў-характарыстык асобы (мянушкі) па тых ці іншых адзнаках ці гутарковых формаў імёнаў [2]. Гэта так званыя невытворныя прозвішчы. Унутраная форма ўласных найменняў, іх матывіроўка з цягам часу сцерліся, і яны сталі выконваць чыста назывную функцыю – функцыю вылучэння чалавека сярод насельнікаў.

Невытворныя прозвішчы Пагарыння ўмоўна падзяляюцца на тры групы: 1) прозвішчы, што супадаюць з апелятывамі-назоўнікамі: *Ажог, Клёчка, Мароз, Заіка, Волк, Мельнік, Табала, Кісэль, Кондзер, Комар, Цар, Жук, Галуза, Серада, Верабей* і інш.; 2) прозвішчы, што супадаюць з гутарковымі формамі імён: *Андрыяшка, Валадзько, Грышко, Васькавец, Васёчка, Клімушка, Літвінка, Нікончык, Паўлюк, Стахейка, Піліпчук, Савончык, Семянчук, Сенькавец, Яцута* і інш.; 3) прозвішчы, што супадаюць з апелятывамі-прыметнікамі: *Нагорны, Паддубны, Пальчэсты, Лёгкі* і інш.

Сучасныя прозвішчы – дэнататыўныя, але ў момант, калі яны ўтварыліся або існавалі яшчэ як мянушкі, яны заўсёды мелі канкрэтнае канататыўнае значэнне. У якасці мянушкі, якая служыла базай для ўтварэння прозвішча, магло ўжывацца практычна любое слова, што існавала ў мове пад час узнікнення прозвішча. Апелятыўная лексіка, якая ляжыць у аснове сучасных прозвішчаў Пагарыння, характарызуецца шматпланавасцю зместу. Блізкая да практычнага паўсядзённага жыцця людзей, пасля ўвядзення Хрысціянства, яна заставалася крыніцай для імя-мянушкі, а затым і для прозвішчаў. Мянушкі надаваліся людзям згодна самых разнастайных прымет, у розныя перыяды жыцця чалавека па асацыяцыях: 1) з назвамі жывёльнага свету; 2) з назвамі раслін і іх частак, пладоў; 3) з назвамі страў, прадуктаў харчавання; 4) з назвамі з’яў прыроды; 5) з назвамі з’яў грамадства; 6) з назвамі прылад працы, прадметаў бытавога ўжытку і іх частак; 7) з назвамі адзення і абутку, галаўных убораў і матэрыялу, з якога зроблены; 8) з назвамі будынкаў, збудаванняў, будаўнічых матэрыялаў; 9) з назвамі народаў і этнічных груп; 10) з назвамі асоб па месцы жыхарства; 11) з назвамі асоб па разумовых якасцях; 12) з назвамі асоб па знешнім выглядзе і фізічных якасцях; 13) з назвамі асоб па прафесіі, занятку, сацыяльным становішчы і інш. Этымалогія прозвішчаў не заўсёды празрыстая, зразумелая. У некаторых выпадках наша тлумачэнне будзе з’яўляцца гіпатэтычным, і яго можна ўдакладняць на аснове новых матэрыялаў: дыялектных слоўнікаў, спісаў мікратапонімаў і інш.

У многіх выпадках спосабам адрознення прозвішча ад імені ці мянушкі было і застаецца перанясенне націску на іншы склад асновы ці на флексію. Так, напрыклад, *Камар* – апелятыў (адзіночны лік), а прозвішча *Комар* (адзіночны лік). У формах множнага ліку для прозвішчаў характэрны націск на флексіі толькі тады, калі ў суадносным апелятыве націск падае на аснову: *Камары* (апелятыў, множны лік), *Комары* (прозвішча, множны лік). Шэраг прозвішчаў, утвораных ад ласкавых уласных імёнаў, або ад памяншальных апелятываў з суфіксамі *-очка*, *-ечка*, атрымалі параксітанічны націск замест прапараксітанічнага, уласцівага для няпрозвішчаў: *Васечка* (ласкавае імя) – *Васёчка* (прозвішча), *Бацёчка* (апелятыў) – *Бацёчка* (прозвішча). Такім чынам, акцэнтацыя прозвішчаў у параўнанні з акцэнтацыяй апелятываў мае шэраг асаблівасцяў.

У працэнтных адносінах ад агульнай колькасці невытворных прозвішчаў: 82% – прозвішчы, што супадаюць з апелятывамі-назоўнікамі; 15% – прозвішчы, што супадаюць з гутарковымі формамі імён; 3% – што супадаюць з апелятывамі-прыметнікамі. Прозвішчы Пагарыння, утвораныя ад агульных назваў, уласных імёнаў, значна адрозніваюцца фармальнымі адзнакамі ад сваіх утваральных асноў. Уваходзячы разам з апелятывамі ў слоўніковы склад мовы, яны ствараюць асобную мікрасістэму, якая характарызуецца семантычнай, граматычнай і акцэнталагічнай адметнасцю.

ЛІТАРАТУРА

1. Клімчук, Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф.Д. Клімчук ; [рэд. М.І. Талстой] ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
2. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія: прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 504 с.